

**В. О. СУХОМЛИНСЬКИЙ
І СУЧАСНІСТЬ**

Випуск-1

АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ВСЕУКРАЇНЬКА АСОЦІАЦІЯ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

В. О. СУХОМЛИНСЬКИЙ І СУЧАСНІСТЬ

Науково-методичний збірник

Випуск—І

Київ — 1994 р.

З М І С Т

1. СЛОВО ДО ЧИТАЧІВ	3
2. ЯРМАЧЕНКО М. Д. Спадщина В. О. Сухомлинського як складова педагогічних пошуків ХХ століття.	4
3. САВЧЕНКО О. Я., СУХОМЛИНСЬКА О. В. В. О. Сухомлинський у діалозі з сучасністю	15
4. РОЗЕНБЕРГ А. Я. Ідеї В. О. Сухомлинського служать відродженню України	18
5. АНТОНЕЦЬ М. Я. Внесок В. О. Сухомлинського у педагогічне дитинознавство	23
6. ВОРОБИЙОВ А. М., НАБОЧУК Ю. К. Дитина у педагогії В. О. Сухомлинського	34
7. МАЙБОРОДА С. В. Етнопедагогіка як компонент педагогічної системи В. О. Сухомлинського	38
8. ПЕТРУК Л. П. Становлення і розвиток етнопедагогічних поглядів В. О. Сухомлинського	41
9. БИК А. С., БАРАБАШ В. П. Розвиток пізнавального інтересу школярів засобами народної педагогіки	48
10. КІНДРАТ В. К. Національно-патріотичне виховання учнів у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського	56
11. КАРПЕНЧУК С. Г. Педагогічна діяльність В. О. Сухомлинського — випробуваний досвід виховання в учнів загальнолюдської моралі	59
12. ЛУЦЮК А. М. Майстерність мови вчителя	65
13. ЖАЙВОРОНОК В. В. Пізнавальна і виховна сила слова	70
14. КРАВЕЦЬ Н. П. Слово до слова — звучить рідна мова	73
15. ХИЖНЯК Б. П. Актуальні питання управлінської діяльності в педагогічній практиці В. О. Сухомлинського	77
16. ОСТАПІЙОВСЬКИЙ І. Є., ОСТАПІЙОВСЬКА Т. П. Розвиток В. О. Сухомлинським принципів управління школою	84
17. БОРИШЕВСЬКИЙ М. Й. Психологічні засади гуманізації виховного процесу у педагогічній системі В. О. Сухомлинського	90
18. САВЧИН М. В. В. О. Сухомлинський про психологію відповідальності дитини	97
19. АЛЕКСЕВИЧ Г. Л. Гуманізація оцінювання знань учнів	101
20. БОНДАР Л. С. Шкільно-сімейне виховання в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського	106

21. АНГЕЛУЦА Н. М., <u>ТКАЧЕНКО І. Г.</u> В. О. Сухомлинський і сучасні проблеми трудової підготовки молоді	114
22. БОНДАР В. І. Впровадження ідей В. О. Сухомлинського у практику трудового виховання учнів допоміжної школи	119
23. БУТЕНКО В. Г. Досвід В. О. Сухомлинського з системної організації естетичної освіти	123
24. НИЖНИК О. О. Проблема музичного виховання у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського	129
25. ШЕВЦІВ З. М. Головні засади поглядів В. О. Сухомлинського на виховання дбайливого ставлення до природи	136
26. ПОЧУПАЙЛО О. В. Особливості розумового виховання молодших школярів	141
27. МАРТИНЕНКО В. О. Читання і духовний розвиток молодших школярів	145
28. КИРИЧОК В. А. Виховання культури почуттів і бажань молодших школярів	149
29. СОКІЛ Г. П. Художня література як засіб виховання школярів у поглядах В. О. Сухомлинського	154
30. ДОБРЯНСЬКИЙ І. А., МУХІН М. І. В. О. Сухомлинський як методолог педагогіки	156

ПРОБЛЕМА МУЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Проблема естетичного виховання засобами музики не нова. Але до неї знову і знову звертаються представники педагогічної науки і практики. У розв'язанні її неабиякого значення набувають педагогічні ідеї В. О. Сухомлинського, що пройшли практичну апробацію, підтвердивши свою життєздатність і ефективність.

У творчій спадщині В. О. Сухомлинського значне місце займає музичне виховання як невід'ємна частина духовної культури школярів. Очіма художника мудрий педагог і вчений сприймає природу, людські взаємини. Його педагогічні принципи, особливості мислення і світосприймання — важлива умова прояву інтересу до музики як важливого виховного фактора. Акцентуючи на цій проблемі, педагог є продовжувачем творчих традицій рідного народу, справжнім шанувальником цінних надбань світового мистецтва і його невід'ємної частини — музики.

Музика в педагогічному досвіді В. О. Сухомлинського — значний фактор формування особистості. Він підкреслював, що музика, мелодія, краса музичних звуків є важливим засобом морального й розумового виховання людини, джерелом благородства серця й чистоти душі. Музика відкриває людині красу навколишнього світу, високих морально-етичних відносин праці. Завдяки музиці в ній пробуджується думка про величне, прекрасне не тільки в навколишньому світі, а й у самій собі. Музика — це могутній засіб самовиховання. Для В. О. Сухомлинського мова музики асоціюється з «мовою почуттів». На його думку, якщо у звуках дитина відчуває багатогранні відтінки людських емоцій, вона підніметься на таку сходинку культури, якої не можна досягнути ніяким іншим шляхом. Відчуття краси музичної мелодії відкриває перед дитиною особисту красу.

В. Сухомлинський не раз підкреслював унікальність та незамінність музики як виховного засобу, «який має надати емоційного й естетичного забарвлення всьому духовному життю людини. Пізнання світу почуттів неможливе без розуміння й переживання музики, без глибокої духовної потреби слухати музику й діставати насолоду від неї. Без музики

важко переконати людину, яка вступає в світ, у тому, що людина прекрасна, а це переконання, по суті, є основою емоційної, естетичної, моральної культури» (Т. 3— С. 553). Тому однією з елементарних ознак естетичної культури, як вважав Василь Олександрович, є вміння слухати й розуміти музику. Він, зокрема, наголошував: «те, що неможливо сказати словом, можна сказати музичною мелодією, бо музика передає безпосередньо настрої, переживання» (Т. 4—С. 382).

Вражає те, що використовуючи досить скромні музичні засоби, В. Сухомлинський у роботі з дітьми добивався такого естетичного результату, якого не завжди досягають великі музиканти-виконавці з підготовленими слухачами. У цьому виявилась творча обдарованість ученого, вміння оцінити всю глибину й естетичну цінність навіть найскромнішої невеличкої п'єси чи пісні «Бабак» Бетховена, чи дитячої мініатюри Шумана. Цікаво, що кількість використовуваних ним музичних творів порівняно невелика. Але В. Сухомлинський вважав, що навіть при обмеженій кількості матеріалу важливо дати повноцінне уявлення про те чи те музичне явище: «Нехай за місяць дитина почує одну нову мелодію, та ця мелодія стане для неї джерелом духовної насолоди на все життя. Я побоювався пересичення музикою, все новими й новими творами, які б просто розважали, не залишаючи в серці ніякого сліду» (Т. 3 — С. 191).

Не раз педагог звертав увагу на те, що дитина залишиться байдужою до найчарівнішої музики про природу, якщо сама віч-на-віч не зустрічатиметься з цією природою. Ознайомлення з музичними творами він радив розпочинати після екскурсій дітей у природу, прослуховування її музики, «яка є найважливішим джерелом емоційного забарвлення слова, ключем до розуміння і переживання краси мелодії» (Т. 3 — С. 188). Ці настанови мають велику теоретичну й практичну цінність. Адже ніхто не заперечуватиме, що учнів слід готувати до сприймання мистецтва, бо, скажімо, для невідготовленого слухача найчарівніша музика звучатиме, як хаос звуків

Саме у досвіді В. О. Сухомлинського і знаходимо думки про засоби, прийоми і методи підготовки учнів до естетичного сприймання прекрасного: «Недалеко від школи — прекрасний куточок. Вечірнє небо тут відбивається в дзеркальній поверхні ставу, а з луку долинає спів пташок; дзвінкою піснею коники зустрічають вечірню прохолоду. Тут ми кілька разів

слухали музику природи перед тим, як розучити пісню українського композитора Я. Степового «Зоре моя вечірняя». В цій пісні прекрасно передано сприймання краси вечірньої зорі. В її мелодії діти уловлювали музику, яка зачаровувала їх тихими літніми вечорами. Тут же, в цьому куточку, ми розучили пісню. Дітям хотілося співати» (Т. 3 — С. 188). Цей уривок — досить цікавий спогад педагога щодо інтерпретації музичних творів, методики розучування їх з дітьми. Адже серйозними недоліками багатьох учителів є те, що вони не знаходять подібних засобів поступового введення учнів у світ музики.

В. О. Сухомлинський вважав, що вчитель повинен розкрити учневі специфіку зображальних і виражальних засобів музики, пояснити у формі довшеної розповіді смисловий відтінок кожного зображувального засобу. Уже сама по собі ця розповідь, на думку Василя Олександровича, має збуджувати почуття, викликати переживання учнів, створювати в їхній уяві яскраві картини.

Важливою передумовою повноцінного художнього сприймання музичного твору педагог вважав використання «природного фону», «музики природи»: «Людина стала людиною, коли почула шелест листя і пісню коника, дзюрчання весняного струмка і дзвін срібних дзвіночків жайворонка в бездонному літньому небі, шелест сніжинок і завивання завірюхи за вікном, ласкавий плескіт хвилі й урочисту тишу почі — почула і, затамувавши подих, слухає сотні і тисячі років чудову музику життя. Умій і ти слухати цю музику, умій милуватися красою» (Т. 4 — С. 370).

Не випадково В. О. Сухомлинський стільки уваги приділяв мандрівкам своїх вихованців у «світ краси». Педагогічний зміст цих мандрівок полягав у координації сприймання краси, у створенні своєрідного емоційного фону для її сприймання: «Кожна людина освоює і красу природи, і музичну мелодію, і слово. І це освоєння залежить від її активної діяльності, під якою ми розуміємо працю і творення, думку і почуття, які сприймають, створюють і оцінюють красу. Чим більше в природі предметів, олюднених емоційним сприйманням, пережитих як краса навколишнього світу, тим більше краси бачить людина навколо себе, тим більше хвилює, зворушує її краса — і створена іншими людьми, і первозданна, нерукотворна» (Т. 4 — С. 378). Таких дітей, для яких постійне спілкування з природою стало важливим елементом їхнього духовного життя, на думку педагога, глибоко

хвилюють і зворушують твори мистецтвознавства, в тому числі і музика.

, Не буде перебільшенням сказати, що використання «музики природи» як засобу виховного впливу — велика педагогічна знахідка В. О. Сухомлинського, одне з найважливіших положень його педагогічної системи. Великі творці мистецтва від Гомера і Вергілія до Гете, Бетховена, Шуберта черпали в природі своє натхнення. Це знав Сухомлинський-художник, а Сухомлинський-педагог збудував на цій основі свою педагогічну теорію і дав конкретні рекомендації. Простежмо, як у його творах «краса природи і музика життя» розкриваються за допомогою системи педагогічного впливу:

а) організація спостереження за народженням і розквітом краси (спостереження за забарвленням листя в різні пори року, за лісом у різні години доби, цвітінням садів тощо);

б) пошук куточків краси і хвилин краси, які залишають у серцях дітей незабутнє враження.

в) розвиток в учнів емоційної пам'яті — пам'яті на сприймання прекрасного. Розвиткові емоційної пам'яті, загостренню естетичних почуттів в учнів сприяють естетичне забарвлення слова вчителя, його розповіді, що відкриває школярам естетичну значущість спостережуваного;

г) естетичне бачення і переживання краси передбачають високий рівень культури відчуттів і сприймань, що досягається систематичними вправами органів чуттів. «Чим тонші відчуття й сприймання, — писав В. О. Сухомлинський, — чим більше бачить і чує людина в навколишньому світі відтінків, предметів, явищ, подій... тим ширший емоційний діапазон, який характеризує духовну культуру людини» (Т. 3 — С. 502). Своєрідним «тренуванням» почуттів вихованців Василя Олександровича були уроки сприймання і відчуття безлічі відтінків весняних, літніх та осінніх барв природи, музика літньої ночі, гра вечірнього поля, краса степового простору, спів лісу.

Активної діяльності потребує і сприймання творів мистецтва. Ця діяльність полягає в естетичній оцінці, у глибокому, переживанні якостей, що має предмет сприймання сам по собі. Чутливість сприймання мови музики, розуміння її залежить від того, як у дитинстві сприймалися музичні твори.

В. О. Сухомлинський склав власну програму слухання музичних творів, яким на уроці відводиться більша половина часу. Спочатку діти вчать розуміти музичну мелодію, потім слухають прості п'єси. Кожному твору передують бесіди,

завдяки якій у дітей з'являються уявлення про картину чи переживання, передані специфічними засобами музики. «Ми прагнемо побудувати систему музичної освіти так, — наголошував педагог, — щоб з року в рік перед учнями поступово відкривався світ великих ідей, відображених у музиці: ідеї братерства і дружби людей (Дев'ята симфонія Бетховена), ідеї боротьби людини проти безжалісної долі (Шоста симфонія Чайковського), боротьби сил прогресу і розуму проти темних сил фашизму (Сьома симфонія Шостаковича). До розуміння цих ідей ми підводимо дітей поступово: спочатку, як зазначалося, вони слухають нескладні музичні твори, в яких виражене почуття захоплення красою, добром, людяністю, потім переходять до складніших творів» (Т. 4 — С. 383).

Музична освіта продовжується на музичних вечорах, які проводяться для учнів молодшого, середнього і старшого віку. Програма передбачає прослуховування вокальних, інструментальних та симфонічних творів і уривків (увертюр, арій) з опер найвидатніших українських та зарубіжних композиторів: «Кожний музичний твір є черговою сходинкою в музичній освіті. Щоб навчити розуміти музику, треба розповісти про музичні засоби вираження думок і почуттів. Ми починаємо з елементарного пояснення музичних асоціацій і аналогій, показуємо, як композитори запозичують їх з навколишнього світу звуків. Поступово переходимо до аналізу ідеї музичного твору» (Т. 4 — С. 383).

Багато уваги приділяв В. Сухомлинський творчості учнів у галузі музичного мистецтва. Він наголошував: «Створювати нові музичні твори можуть лише окремі люди, але розуміти мову музики, користуватися скарбами музики в духовному спілкуванні під силу всім» (Т. 4 — С. 385).

Творчість дитини виявляється в тому, як вона виражає в музиці свої почуття і переконання, як стає співавтором твору. Заслуга В. О. Сухомлинського полягає і в тому, що він намагався кожного учня своєї школи прилучити до гри на музичному інструменті, до участі в хорі, де якраз і проявляється музична творчість дітей.

Досить глибокого вивчення потребує проблема музичного виховання. Доцільно її поєднувати з проблемою формування морального у школярів, бо музичне й моральне виховання належить до емоційної сфери особистості. Тонкість, емоційність натури виявляються в тому, що навколишній світ загострює здатність до переживань. В. Сухомлинський під-

креслював: «Людина тонкої емоційної натури не може забути горя, страждань, нещастя іншої людини; совість примушує її прийти на допомогу. Цю якість виховує музика й пісня» (Т. 3 — С. 189).

Потреба в красивому, на думку педагога, утверджує моральну красу, народжуючи непримиренність і нетерпимість до всього вульгарного і потворного: «Тримаючи в руках скрипку, людина не здатна зробити погане», — говорить старовинна українська мудрість, що приписується видатному мислителю Сковороді. «Зло і справжня краса несумісні. Одне з важливих завдань вихователя полягає в тому, щоб, образно кажучи, дати в руки кожній дитині скрипку, щоб кожній відчував, як народжується музика» (Т. 3 — С. 193).

Пісні, в умовах становлення української національної системи виховання, досить актуальним є звертання до досвіду використання В. О. Сухомлинським музичного фольклору, могутньої виховної сили, що розкриває перед дитиною народні ідеали і сподівання. На сторінках його творів «звучать» різні українські народні пісні, тому що це величезне емоційне багатство нашого народу: «Велике враження справила на дітей українська народна пісня «Ой на горі та жінці жнуть». Вона пробуджувала яскраві уявлення про далеке минуле нашого народу, про його героїчну боротьбу проти загарбників. Мелодія пісні ніби переносила дітей у суворі обставини боротьби за незалежність батьківщини, вони бачили світ таким, яким його бачили наші далекі предки кілька століть тому. Ось на полі жінці жнуть пшеницю, час від часу жінки та чоловіки тривожно поглядають на обрії — звідти в будь-яку хвилину може з'явитись ворог, і тоді серп треба міняти на шаблю, боронити рідний дім, маленьких діток, ще лежать он там у затінку, під снопами. Тільки пісня з її чарівною мелодією здатна донести до свідомості і серця ці картини. Тільки пісня може розкрити красу душі народу» (Т. 3 — С. 189). І, звичайно, В. Сухомлинський нагадує дітям висловлення М. Гоголя, що стосується українців: «Покажіть мені народ, у якого було б більше пісень».

Аналіз теоретичної спадщини В. О. Сухомлинського дає підстави стверджувати, що його музично-естетичні принципи не втратили своєї актуальності й нині. Проблема музичного виховання стала провідною для вчителів, покликаних її розв'язувати. Недарма девізом однієї з передових на сьогоднішній день систем музичного виховання для загальноосвітніх шкіл, розробленої Д. Б. Кабалецьким, є слова В. О. Сухом-

млинського: «Музичне виховання — це не виховання музиканта, а виховання людини». Цей девіз вказує на те, що в системі нерозривно переплетені виховні та освітні завдання.

Творче осмислення педагогічного і теоретичного досвіду видатного українського педагога збагачує уявлення про різні сторони навчально-виховного процесу, сприяє практичному втіленню його ідей у практику сучасної школи.

Багато педагогів є послідовниками В. О. Сухомлинського. Чимало вчителів музики втілюють його ідеї на основі системи Д. Б. Кабалевського. Вони збагачують програму яскравими образами української народної творчості (ігри, забавлянки, обрядові пісні тощо). Метою такого збагачення є не стільки поповнення музичного матеріалу, скільки прилучення дітей до народних традицій, народної мудрості, до національного музичного багатства.